

بررسی خط کوفی بنایی در دانشگاه های ایران با رویکرد فرمالیستی

غزاله سابقی، حسین اردلانی، محمدرضا شریف زاده، ابوالفضل داودی رکن آبادی

گروه تاریخ تطبیقی هنر، واحد کیش، دانشگاه آزاد اسلامی، کیش، ایران.

استادیار گروه فلسفه هنر، دانشکده هنر و معماری، واحد همدان، دانشگاه آزاد اسلامی، همدان، ایران

گروه فلسفه هنر، واحد تهران مرکز، دانشگاه آزاد اسلامی، تهران، ایران

گروه طراحی پارچه و لباس، واحد یزد، دانشگاه آزاد اسلامی، یزد، ایران

تاریخ پذیرش نهایی: ۱۴۰۱/۰۹/۲۵

تاریخ دریافت مقاله: ۱۴۰۱/۰۸/۳۰

چکیده:

طراحی حروف در ایران و دیگر کشورهای جهان یکی از شاخه‌های مهم در عرصه ارتباط تصویری می باشد. در واقع شکل گیری فرم بصری در قالب انتقال پیام در این عرصه قابل توجه می باشد. امروزه در طراحی حروف و طراحی لوگو تصویری نیز فرم پذیری درستی از جانب طراحان مشاهده نمی شود که ریشه در آموخته های دانشجویان در دانشگاه ها و یا مراکز آموزشی دارد. شناخت بصری ویژگی های خط کوفی بنایی می تواند به طراحی حروف اصولی، کمک بسزایی کند اما به علت عدم مطالعه و شناخت مدرسین محترم امروزه این شیوه نگارشی به شکل ناصحیحی در جامعه در حال آموزش می باشد. در مقاله پیش رو نقد و آسیب شناسی چنین نگرشی مورد بررسی قرار گرفته است تا به کمک این وضعیت برآید. در این پژوهش سعی شده، به شیوه توصیفی-تحلیلی به بررسی خط کوفی و انواع آن به ویژه خط کوفی بنایی که محو اصلی این تحقیق می باشد به لحاظ ساختاری، مورد بررسی قرار گرفته است. نتایج این تحقیق نشان داد که آموزش صحیح خط کوفی بنایی به علت تناسب هندسی آن در دنیای امروز می تواند به کمک طراحی حروف در حوزه گرافیک رفته و با توجه به تنوع کاربرد های خط بنایی و ظرفیت پذیری فرمالیستی آن به حفظ اصول اولیه در طراحی آثار گرافیکی کمک کند. هر طراح باید توجه داشته باشد که شناخت ویژگی های بصری حروف فارسی و درک توانمندی آن در هنر خوشنویسی و استفاده از آن به عنوان اصول اولیه بر هر طراح گرافیک از واجبات است.

کلید واژگان: خط کوفی بنایی، طراحی حروف، گرافیک، فرمالیست

۱. مقدمه

خط و خوشنویسی مهمترین خواستگاه هنر اسلامی است و دارای این خصیصه مهم می باشد که در بطن خود دارای پیام و مفهوم در قالب فرم زیباشناختی است که در قالب فرمی بصری با مخاطب به نمایش می گذارد.

تجلی خط کوفی در جای جای هنر اسلامی و زیبایی سحر انگیز آن انسان را به تأمل هرچه بیشتر در مورد شگفتی های این خط سوق می دهد. نمونه های درخشان خط کوفی در دوران مختلف تاریخ بازگو کننده ی الوهیت و تجلی عشق در هنر اسلامی می باشد. «خط کوفی خطی پر قدرت و انعطاف پذیر است که از ویژگی های این خط، می توان کمال و شیوایی آن را نام برد. تعادل و زیبایی کم نظیر خط کوفی از قدرت قلم، پویایی، ایستایی بر خوردار است. در این خط توانایی هایی وجود دارد که به کاتب و خطاط و خوشنویس امکان می دهد مقاصد هنری خویش را بهتر بیان کند. وجود رابطه منطقی بین فضای مثبت و منفی حروف، هماهنگی و وحدت هرچه بیشتر را در این خط موجب شده و تناسب و وحدت موارد متضاد (شکل های مسطح و مدور) نقش تعیین کننده ای در زیبایی ساختار آن دارد» (علی بیگی، ۱۳۸۸: ۸).

خط کوفی بنایی نیز که نظم آن نشانگر نظم جهان می باشد و خطوط هندسی آن با فاصله های یکنواخت توسط بناهای ایرانی با نظم دقیقی شکل گرفته است. این خط که قدمت آن مربوط به پیش از اسلام می باشد و اولین بار بر پنجره ای در تخت جمشید مشاهده شده که این نیز نشانگر اصالت و قدرت این خط می باشد. «تنها نمونه های خطوط معقلی و بنایی عهد خوارزمشاهی، سلجوقی و تیموری در ایران شهر تاریخی (ایران، تاجیکستان، افغانستان و عراق امروزی) و سرزمین های مرکزی عرب، کافی است تا حضور درخشان و پیشنازی خط کوفی در آرایه بندی معماری دوران اسلامی را طی چند سده به رخ جهانیان بکشد» (شکراللهی، طلاقانی، ۱۳۹۴: ۱۲۱).

با توجه به پیشینه ی این خطوط و هندسه ی متعادل خط کوفی بنایی می توان با یادگیری این خط به شکلی صحیح بر گرافیک و طراحی حروف امروزی تاثیری مثبت گذاشت. خط و خوشنویسی و آشنایی با اصول آن می تواند ذهن مخاطب را برای نقش بستن طرح های نو آماده کند. «خط همچون خون، این مبانی زیبایی شناسی را به تمامی ابعاد و گرایش های هنر اسلامی تسری داده و از آن مهمتر اینکه خود به عنوان یکی از عوامل وحدت و تفاهم بین رشته های هنری و بین مسلمین جهان تلقی می شود» (رهنورد، ۱۳۸۲). گرافیک امروز ایران نیازمند یادگیری و آشنایی و مطالعه ساختار ها می باشد و بدون کمک گرفتن از پیشینیان امکان رشد و ترقی وجود نخواهد داشت. نکته بسیار مهم آن است که آموزش طراحی حروف و تایپوگرافی خود نیازمند مطالعه ی فراوان می باشد تا بتوان این میراث گرانبها را به درستی و بدون تحریف اشتباه، برای نسل بعد به جای گذاشت. با توجه به مطالب ذکر شده می توان به مطالعه دقیق و صحیح حروف پرداخت و وجه اشتراک خط کوفی و طراحی حروف در دنیای امروز می تواند به پیشرفت سطح آموزش این عرصه کمک بسزایی کند. توجه به سواد و بیاض حروف، توجه به هندسه ی حروف به طور دقیق در ذهن هنرجو ساختار های قابل توجهی را شکل می دهد. پژوهش پیش رو سعی دارد با بررسی انواع خط کوفی، بالاخص با تمرکز بر خط کوفی بنایی بتواند ساختارهای صحیح و به جای مانده از ادوار گذشته را در دسترس مدرسین محترم قرار داده تا با توجه به الگوهایی که دچار مشکل هستند این خطوط گرانبها به غلط به نسل بعد منتقل نشود. اما مسأله این تحقیق با محور قرار دادن خط کوفی بنایی و تمرکز بر نگارش درست آن می توان به طراحی حروف و لوگوتایپ های موجود کمک کرد تا با ساختاری منظم به تصویر کشیده شوند.

۲. سوال پژوهش

برای تحقق این امر به این سوال می پردازیم:

چگونه آموزش صحیح خط کوفی بنایی و آسیب شناسی آن در دانشگاه ها می تواند بر طراحی حروف در عرصه گرافیک تاثیر بگذارد؟ برای یافتن این پاسخ با رویکرد توصیفی تحلیلی به توصیف انواع خط کوفی پرداخته شده و تحلیل تصاویر و نگارش صحیح این خط باستانی نیز با تاکید بر نقاط ضعف آموزش و قدرت خط می پردازیم.

۳. پیشینه تحقیق

حروف نگاری فرمالیستی:

مهرنگار درباره حروف نگاری فرمالیستی در جزوات دانشگاهی خود نیز اینچنین تحلیل کرد: «جریان شکل گرایی صرف را می توان بیشتر در طراحی حروف لاتین مشاهده کرد که در درجه اول شکل و جلوه های بصری آن مهم می نماید. گاهی طراحان و هنرمندانی که بدعت شگفتی را به همراه زیبایی تنها هدف مهم بصری تعیین کرده اند، بدون توجه به موضوع، از شیوه هایی مثل سوار کردن حروف روی هم، کج و معوج کردن حروف، بر هم چسباندن یا دور فرو بردن، برداشتن خط کرسی و در هم ریختن حروف استفاده کرده اند. این گروه تا جایی پیش رفته اند که حروف را مانند نقاشی فرم محض در نظر گرفته و جریان مطرح در تایپوگرافی به سبک ایرانی و هنرمندان و منتقدان خوانا نبودن حروف در برخی آثار است. یعنی هنرمند کلمه ای را طوری می نگارد که به سختی خوانده شود. این در حالی است که اصولا تایپوگرافی با هدف بهتر دیده شدن و خوانده شدن بوجود آمد. با آنکه حروف فارسی در مقابل حروف لاتین برای کار در حوزه حروف نگاری دارای پتانسیل بالایی است»: (مهرنگار، ۱۳۸۹: ۷). خزایی می گوید: «به علت ناآگاهی طراحان یا نداشتن اشراف کلی بر نوع کار است یا تقلیدی از طراحان فرنگی، فرمالیسمی که تعدادی از طراحان برای تسریع در رسیدن به سبک و امضای شخصی در پیش گرفته اند، در حالی که در طراحی اعلان، زیبایی باسودمندی و گویایی ترکیب شده و حروف نگاری هدف دیگری دارد که همانا سرعت بخشیدن به ارسال هرچه سریع تر پیام است»: (خزایی، ۱۳۸۵: ۱۳-۱۱).

خط کوفی به عنوان جوهر خوشنویسی در خطوط بعدی تلقی گردیده در روند تاریخ، تحول خوشنویسی خط دارای نقش کارکردی و در جهت زیبایی و سهولت مرادفات امر دیوانی بوده اما در دنیای معاصر خوشنویسی خط بر اساس زیبایی بصری و در مسیر تبلیغ و تجارت گرافیک و نقاشی و فناوری، سامان یافته. در حالت اول هماهنگی و تطابق شکل و محتوی حفظ شده و شکل بدون کمک از عناصر دیگر بصری محتوی را بیان می دارد. و در حالت دوم در دنیای متجدد به ویژه قرن ۲۰ تطابق شکل و محتوی و حتمی نبوده و شکل به کمک عناصر بصری دیگری با مشارکت فعال خواننده محتوی را بیان و ارسال پیام را انجام می دهد» (رهنورد، ۱۳۸۲: ۱۶). آدولف گرومن معتقد است: «خط کوفی در قرون اول و دوم خود به تنهایی بار هرگونه تزئین و زیبایی را به دوش می کشد و زمانی که تذهیب صفحات کتاب خدا راه می یابد، با همه رونق و زیبایی در کنار کوفی جایی برای مطرح شدن، آن چنان که شایسته است نمی یابد و تنها در گوشه ای تزئینی، گاه جدا از تحریر کوفی و در حاشیه قرار می گیرد» (گرومن، ۱۳۸۳: ۶).

خط چیست:

«خط، مجموعه ای از ارتباطات و اتصالات بین نقطه هاست که در روند ترسیم بصری، به صورت ها و شکل های مختلف، ظاهر می شود. همین خط هنگامی که در زیباترین حالات و اتصالات و ترسیم های بصری، هویدا می شود. نام خطاطی یا خوشنویسی را به خود اختصاص می دهد. اما معنی باطنی خطاطی و خوشنویسی باید با انکشافی عمیق در فلسفه و عرفان اسلامی جستجو نمود. خط کوفی به عنوان پایه خوشنویسی و کلیه تحولات و نوآوری های مربوطه است. در یک نگاه باطن گرا و رازجو براساس عرفان اسلامی، خط همان الف، است الف، شکلی خالص و ناب و ساده در عین حال، حروف وحدت است»: (رهنورد، ۱۳۸۲: ۱۸).

سیر تحول خطوط:

خط کوفی بنایی مربوط به دوره پیش از اسلام بوده و خمیرمایه تمامی خطوط می باشد. «ابتدا خط کوفی که پیش از اسلام نیز به نحوی حضور داشت رو به تحول نهاد. این خط در آغاز بدون نقطه بود و بدون حرکات فتحه و ضمه و کسره و فاقد هرگونه اعرابی نگاشته می شد. گفته شده که نخستین کسی که در پی رفع این نقیصه اقدام نمود، ابوالاسود دؤلی متوفی ۶۹ هـ-ق و از شاگردان حضرت علی(ع) بوده است که تحت تعالیم آن حضرت به این مهم اقدام کرد. در کنار بصره و مدینه که خود از مراکز مهم خوشنویسی محسوب می شد. و ارتباط حضرت علی ابن ابی طالب با این شهر قوت می بخشید که ایشان نخستین استاد خوشنویسی بودند. بعدها سلطان علی مشهدی استاد نستعلیق در اواخر قرن ۵۹۰ ق. ادعا کرد که شهرت خط من به سبب نام علی(ع) بوده است»: (شیمل پیشین: ۲). برای توضیحات و درک بیشتر ابتدا خط کوفی و انواع آن عنوان می شود سپس به توضیحات جامع تری در مورد کوفی بنایی عنوان می شود. «خط کوفی به دو دسته مهم تقسیم بندی می شود: کوفی مغربی که در شمال آفریقا بیشتر رایج است و ذیل جزایری- فارسی و سورانی تقسیم می شود. کوفی شرقی نیز به سه شاخه کوچکتر- شیوه ایرانی- شیوه عربی (مکی، مدنی، بصری) و شیوه مختلط بین آن دو دسته تقسیم می شود. این شیوه ها به سه دسته شناسایی شده اند: کوفی ساده- و خالی از هرگونه تزئین با اصول و قوانین مشخص، کوفی تزئینی که حروف و ترکیب بندی تحت قوانین ثابتی در نمی آید زیرا در آن ابداعات بسیاری انجام می گیرد و برای نظم و ترتیب و قرینه سازی و پر کردن زمینه، به رسم و نقاشی متصل شده و خط را در میان شاخه و گلبرگ و تزئینات هندسی همراه حروف پنهان ساخته در همین کم قاعدگی و بی نظمی است. و بلاخره خط کوفی بنایی(معلی) است که به صورت های مختلف نمایان گردیده است»: (فضایلی: ۱۴۵، ۱۵۰).

خط کوفی:

« یکی از معجزه های راستین اسلام چگونگی تکامل خط کوفی در دورانی کوتاه و رسیدن به گونه ای خوشنویسی متناسب، بسیار آراسته و بی نهایت زیباست. خط کوفی که در نیمه اول هجری، به اوج خود رسید، چنان فضیلتی کسب نمود که به مدت سه قرن دوام یافت و به اتفاق آرا تنها خط روحانی برای کتابت قرآن بود. از آنجا که خط کوفی ساختار افقی کشیده ای داشته و کمتر بیرون از طول خط افقی کشش می یافت، خط مناسبی شد برای سطوحی که طولشان بلند تر از ارتفاعشان بود. بر این ویژگی تمدا اصرار شد تا پویایی آن افزایش یابد و نیز کیفیت ایستایی آن جبران شود. به همین لحاظ است که تمام قرآن هایی که به خط کوفی به دستمان رسیده است از جهت افقی باز می شوند. حتی زمانی که خط کوفی به عوض کتابت قرآن مجید در کتیبه ها و یا خطوط تزئینی به کار می رفت، قالب آن عموماً افقی و یا دارای چهارچوب و قالب های کشیده بودند»: (گرومن، ترجمه شایسته فر، ۱۳۸۳: ۷).

«خط کوفی تزئینی، از قرن دوم هجری عامل بسیار مهمی در هنر اسلامی برای سوره های قرآن مجید، نوشته های روی سکه ها و نوشته های یادبود به شمار می آمد. تا قرن چهارم هجری خط قابل ملاحظه در ایران، محدود به کوفی بود. زیرا از یک طرف اشکال کوفی مناسب خاصی با سبک تزئین آن زمان داشت و از طرف دیگر با صفت های مربوط به کار بر روی چوب و فلزات و بافتن جور می آمد. تحول تزئینی کتیبه های کوفی تا اواخر قرن پنجم هجری استمرار یافت. از این زمان به بعد خط کوفی عملکرد اصلی خود را که انتقال اندیشه و ایجاد ارتباط بود از دست داد و صرفاً تزئینی گشت. مهم ترین آنها عبارتند از حروف ساق و برگ دار، گل و بوته دار، در هم تافته شده، گره دار، مشبک، به هم پیچیده و جاندار، که در آن، حرف شکل اندام انسان و یا حیوانی را به خود می گیرند. از سوی دیگر، نوعی دیگر از خط کوفی زاویه دار پدیدار گشت که از سطوح بسیار حساب شده ای بهره می جست، که می توان نمونه های بسیار درخشانی از آن را در کتیبه های زیبای بسیاری از مساجد و مناره ها یافت، خط کوفی تزئینی در هر نوع سطحی نظیر آجر، سنگ، گچ، چوب، فلز، شیشه، عاج، پارچه و ... به کار گرفته می شد»: (گرومن، شایسته فر: ۷، ۸).

از نقطه نظر جنبه های تزئینی خطوط کوفی را در آثار اسلامی می توان به چند گروه تقسیم کرد:

۱. **کوفی ساده:** حروف این نوع کوفی به صورت اصلی و بدون تغییرات است ولی گاهی محور حروف آن دراز یا پهن می شود و یا اینکه خود یا زمینه اش مزین اسلام رواج داشته و می توان گفت مبدا پیدایش دیگر اقلام کوفی بوده است.
۲. **کوفی گوشه دار:** قطعات حروف این نوع کوفی به صورت تسمه های افقی و عمودی است و در آن معمولا انحنا وجود ندارند. به این نوع خط، خط مربی و مستطیل و بنایی گفته می شود.
۳. **کوفی برگ دار (مورق):** حروف این نوع کوفی به خصوص الف و لام در انتهای فوقانی غالبا به وسیله ی برگ های تزئینی یا اسلیمی تکمیل می شود. زمینه آن با استفاده از فرم های برگ درختی تزئین می شده به کوفی فاطمی نیز شهرت دارد. در قرن دوم و سوم هجری در مصر رواج داشته و از خطوط رایج کشور عراق ایران و سوریه بوده است.
۴. **کوفی گل و برگ دار (مزهرا):** این نوع کوفی غالبا در زمینه ای از گل و برگ و اسلیمی قرار داشته و یا انتهای حروف آن تبدیل به شاخه های باریک گیاهی می گردد. به این نوع، اگر با شاخه های گیاهی همراه باشد می توان کوفی مشجد اطلاق کرد.
۵. **کوفی گره دار (معقد):** یک نوع کوفی در هم پیچیده با تزئینات فراوان است. حروف این نوع کوفی در حین صعود به دور خود باهم گره می خورد اگر دو یا چند دسته حروف باهم گره بخورد و این گره ها غالبا به صورت مربع القا می گردد، تکرار شود می تواند مشبک نیز نامیده شود، شهرت و رواج این خط بیشتر در قرون پنجم و ششم هجری بوده است. در این شیوه با به کار گیری لا ها و الف های مکرر و گره های تزئینی و قرینه های زیبا و موزون ترکیب بندی های بدیعی ایجاد می شود.
۶. **کوفی پیچیده (معشوق):** خطوطی تزئینی که حول محور (دایره) قرار می گیرند. محور های حروف این نوع کوفی در حین صعود، مانند عشق، به هم می پیچند و تقریبا شبیه کوفی گره دار است که ترکیبی دایره وار به وجود می آورد. از نمونه های آن می توان به گنبد سلطانی و مسجد جامع یزد اشاره کرد. این نوع کوفی در قسمت شبستان مسجد به کار گرفته شده. که هشت (محمد) را درون خود دارد. چهار (محمد) به رنگ سفید و چهار (محمد) دیگر فیروزه ای رنگ در قسمت وسط، (علی) تکرار شده است. در مجموع نقشی ستاره دار را تداعی می کند. در مجموع نقشی ستاره دار را تداعی می کند.
۷. **کوفی موشح:** این خط شامل تزئینات زیبا، نظم هندسی و توام با رسم تذهیب و نقاشی است. انواع آن عبارت از موشح ساده و میانه شکل، کامل و قفلی، این خط دارای تزئینات زیاد در حروف عمودی و کشیده است.
۸. **کوفی مدور:** در نسخه های قدیمی از نوعی خط کوفی ملایم همراه با انحنا و دایره وار به عنوان (مقور) نام برده شده که بعضی به آن (مستدیر) گفته اند.
۹. کوفی مزین: نوعی از خط کوفی است که بعضی حروف آن دارای پیچ و تاب و دارای جنبه های تزئینی است.
۱۰. **کوفی ایرانی یا کوفی پیرآموز:** یکی از مهم ترین انواع خطوط شرقی یا ایرانی، خطی است که در عصر حاضر به کوفی پیرآموز شهرت یافته است. هرچند که نام (کوفی پیرآموز)، در مأخذ کهن از جمله فهرست ابن ندیم یاد شده که دارای مشخصاتی است که این نام برای آن متناسب می نماید، این نام برای آن متناسب می نماید، اما قطعیتی در ارتباط این نام و این شیوه خط کوفی وجود ندارد و اما خط معروف به کوفی پیرآموز خطی است در نهایت زیبایی که مهم ترین ویژگی آن انفصال تمام حروف، خواه متصل و منفصل، از یکدیگر است» (گرومن، شایسته فر، ۱۳۸۳: ۸، ۹، ۱۰).

تاریخچه کوفی بنایی:

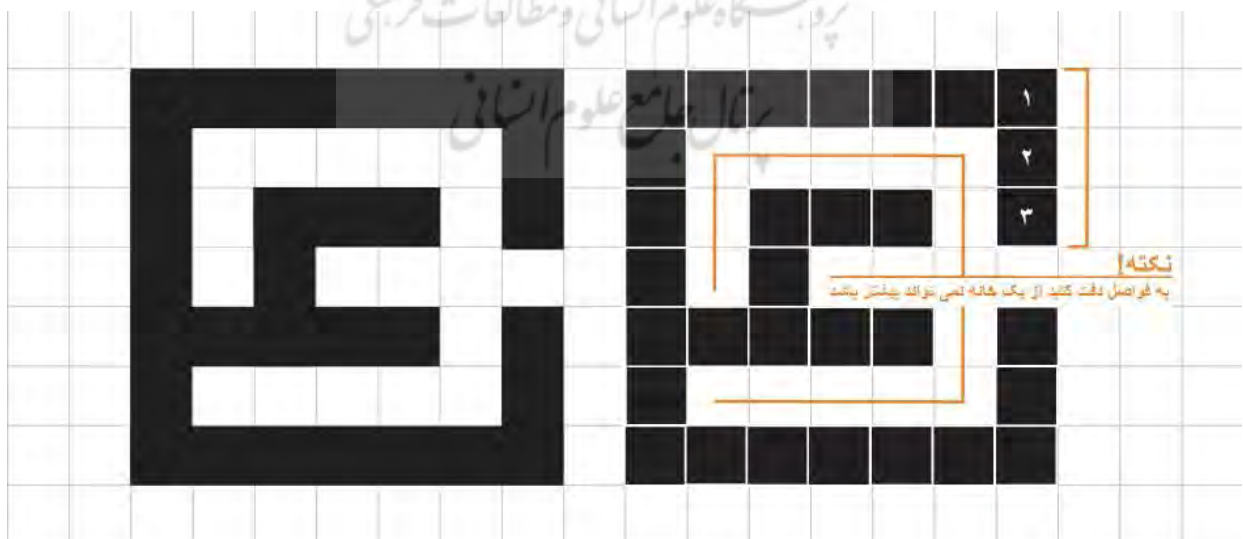
خط بنایی ساده برای آثار معماری دوره سلجوقی توسط بنایان خداجو و معماران ایرانی ابداع شد. اصول و قاعده‌ی آن، سبب رونق این خط گردید و در دوره ایلخانی خط بنایی، زینت بخش آثار معماری شد. دوران پر تحول هنرهای وابسته به معماری تیموری، خطوط گوناگونی از خط بنایی به همراه داشت و در آثار معماری ایران بزرگ دوره تیموری به صورتی شگرف مورد استفاده قرار گرفت. در دوره صفویه نیز، شاخه‌های متعدد، زیبا و با اصول از انواع خط بنایی از سر پنجه بنایان و معماران و حتی کتیبه نویسان خوش نویس، طراحی و در جای جای آثار اسلامی، زینت بخش معماری ایران در جهان گردید. در دوره‌های افشاریه و زندیه نیز ابداع خط‌های جدید بنایی ادامه یافت. در دوران طولانی قاجاریه، پدیده خط بنایی و ابداع شاخه‌هایی از آن در واقع مقابله‌ای با هنرهای معماری دیگری چون گچ بری، آینه و گچ بری و نقاشی و سایر موارد بود. در دوره پهلوی دوم پدیده‌هایی نو از خط بنایی برای آثار اسلامی ایران به وجود آمد. دوران انقلاب اسلامی نیز سبب پدید آمدن هنرهای قدسی به شکل‌های گوناگون شد و ارزش‌های فراوانی از انواع خط‌های متنوع بنایی با چشم نوازی خاص برای آثار اسلامی به وجود آورد و ابداع‌های خط بنایی هر روز فزونی گرفت» (زمرشیدی، ۱۳۹۱).

معنای کلمه معقل (کوفی معقلی):

« معقل به معنای دژ، محکم و جان پناه می باشد. این خط به نام‌های دیگری همچون خط بنایی، بنایی، منحصر، مربعی، مستطیلی، گوشه دار، هزارباف، نیز خوانده می شود. خط معقلی از خط کوفی منشعب گردیده است. خط کوفی ساده دارای پنج دانگ انحنا می باشد، لیکن خط معقلی دارای شش دانگ سطح می باشد و هیچگونه انحنایی ندارند. حرکات حروف به شکل عمودی و افقی بوده و گردش‌ها به جای انحنا با زاویه ۹۰ درجه تغییر جهت یا تغییر شکل حروف حداکثر می توان از یک چهارخانه ۲*۲، سه خانه س آن برای زمینه یا خط به حساب آورد. یعنی پر کردن چهار خانه ۲*۲، اشتباه خواهد بود. از ویژگی‌های این خط، یکسان بودن سواد و بیاض حروف می باشد، به سواد (سیاهی) و بیاض (سفیدی) می گویند» (صدقی، ۱۳۹۸: ۱۳).

ویژگی بصری خط بنایی:

خط کوفی بنایی دارای هندسه‌ی متعادل می باشد. یعنی هندسه‌ای که در آن تعادل بصری به لحاظ سواد و بیاض گنجانده شده باشد. بیاض به معنای بخش‌های مثبت اثر و سواد به معنای بخش‌های منفی اثر می باشد. شاخص اصلی کوفی بنایی به لحاظ فرم «جسم» یا «کالبد» نامیده می شود.

پیشینه صلیب:

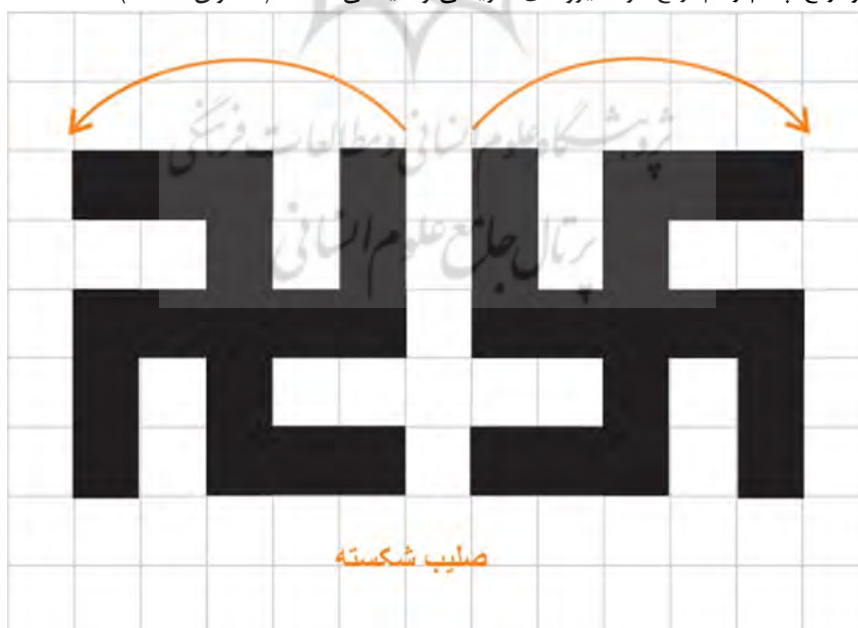
« صلیب پیشینه‌ای بسیار کهن‌تر از مسیحیت دارد و به دوره‌های ابتدایی زندگی بشر بازمی‌گردد. اکتشافات باستان‌شناسی این حقیقت را ثابت می‌کند که در جوامع آغازین، مردم به چلیپا به‌عنوان مظهر آتش احترام می‌گذاشتند و علت تقدس آن بود که دو چوبی را که روی هم می‌گذاشتند و می‌ساییدند و با آن آتش می‌افروختند، شکل صلیب داشت» (یاحقی، ۱۳۸۶: صلیب).

چلیپا:

« بازوان چهارگانه چلیپا، بنا بر باور عمومی نماد جهت‌های چهارگانه (شمال، جنوب، شرق و غرب)، چهار آخشیج و به تعبیر برخی پژوهشگران» (اسفندیاری، ۱۳۸۸: ۶-۱۹) «نقش‌مایه چلیپای شکسته، به‌عنوان نمادی مقدس و برای رفع از گزند آفات اهریمنی، در هنرهای آجرکاری، گچ‌بری، کاشی‌کاری، منبت‌کاری، مشبک‌کاری، پارچه‌بافی، معماری و ... جلوه‌های فراوانی دارد که از زیباترین نمونه‌های آن کاشی‌های صلیب‌مانند مینایی با ابیات و نگاره‌های شاهنامه» (آدامووا و گیوزالیان، ۱۳۸۶: ۲۱).

چلیپای شکسته، گردانه مهر:

نشان موسوم به چلیپای شکسته و گردونه مهر، از نقش‌مایه‌های اصیل و دیرینه هنر ایران است. این نشان را که به آیین مهرپرستی تعلق دارد و در متون مقدس نیز مهر سوار بر گردونه‌ای وصف شده است. صلیب یا چلیپای شکسته با قدمتی نزدیک به هفت هزار سال نخستین بار در خوزستان یافت شد. معادل لاتین آن، واژه سانسکریت سواستیکا به‌معنی هستی خوب و نیکوست. صلیب پیشینه‌ای بسیار کهن‌تر از مسیحیت دارد و به دوره‌های ابتدایی زندگی بشر بازمی‌گردد. نمونه‌های بسیار کهنی از نقش‌مایه چلیپا از دوران هخامنشی، اشکانی و ساسانی بر جای مانده است. این نشان اسرارآمیز نماد صلح و آشتی، خوشبختی، نیروهای حیات‌بخش و درمانگر، رفع چشم زخم، رفع گزند نیروهای اهریمنی و شیطانی است» (مه‌وان، ۱۳۹۸).

هیتلر (نماد نازی ها):

هیتلر در سال ۱۹۲۰ صلیب شکسته را به عنوان نشان حزب نازی معرفی کرد، اما بیشتر محققان انتساب آن به مسیحیت و حزب نازی را زیر سؤال می‌برند، زیرا نه تنها در ابتدای دین مسیحیت به صلیب به دیده احترام نگریسته نشده، بلکه ابعاد چهار خط صلیب به یک اندازه نیست و تنها دو خط آن با هم برابر است. صلیب بیشتر به اندام انسانی می‌ماند که دست‌ها را گشوده باشد، در نتیجه فواصل خطوط صلیب متفاوت است: «(بختورتاش، ۱۳۵۱: ۶۷-۶۸؛ محمودی بختیاری، ۱۳۴۰: ۱۲۸-۱۳۱؛ Brewer, ۲۰۰۱: ۲۰۰۱) (swastika).

صلیب شکسته، سواستیکا، استواستیکا:

«معادل لاتین آن، واژه سانسکریت سواستیکا (Swastika) به معنی هستی خوب و نیکو متشکل از دو جزء «سو» به معنی خوب و «استی» به معنی هستی است: (Brewer, ۲۰۰۱: swastika). «صلیب یا چلیپای شکسته با قدمتی نزدیک به هفت هزار سال نخستین بار در خوزستان یافت شد و هرتسفلد آن را گردونه مهر نامید: (بختورتاش، ۱۳۸۶: ۱۳۸-۱۳۹).

طراحی حروف:

رونالد بارتز ادیب و فیلسوف فرانسوی می‌گوید: «در گذشته عکس‌ها و تصاویر معنا را به تصویر می‌کشیدند و امروزه نوشتار تصاویر را با خود حمل می‌کند و تصاویر را با فرهنگ و تصورات آمیخته می‌سازند: (عابدینی، ۱۳۷۸: ۳۱).

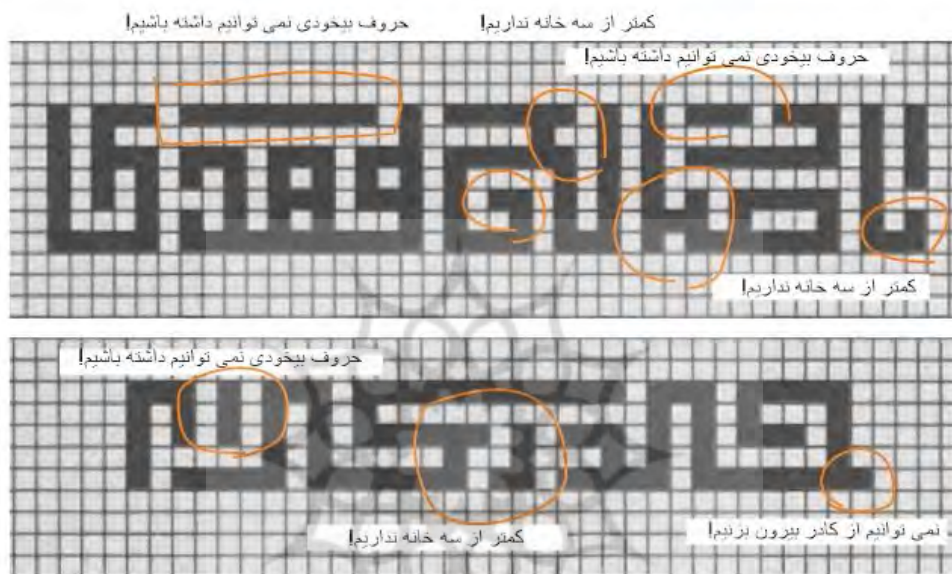
نحوه صحیح ترسیم کوفی بنایی:

به تعداد خانه‌های صفحه شطرنجی دقت کنید، برای ترسیم در نظر گرفته شود، تعداد خانه‌ها از سه عدد کمتر نباشد. در غیر این صورت نوشتار شما، غلط می‌باشد.

نکته ی حائز اهمیت اینکه کلمات نباید بی دلیل پیچ و تاب داده شوند و اجازه ندارند بی دلیل خطی بی ربط به فضا در نوشتار مشاهده شود. نکته ی مهم، به چهارچوب دقت شود، اجازه ندارند حتی یک خانه بین خانه ها فاصله اضافی تر از کادر و یا بین حروف داشته باشند.

اشباهات رایج در خط کوفی بنایی:

لفبای صحیح کوفی بنایی، در جدول زیر توسط نگارنده ترسیم شده است تا به آموزش صحیح و ارتقا سواد بصری کمک کند.

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

جدول حروف الفبا کوفی بنایی

الف	ا	ر	ف
ب	ب	ز	ق
پ	پ	ژ	ک
ت	ت	س	گ
ث	ث	ش	ل
ج	ج	ص	م
چ	چ	ض	ن
ح	ح	ط	و
خ	خ	ظ	ه
د	د	ع	ی
ذ	ذ	غ	

۴. نتیجه گیری

با توجه به مطالب گردآوری شده می توان گفت طراحی حروف در حوزه گرافیک امری مهم می باشد زیرا در تمامی آثار گرافیکی اعم از طراحی لوگو، طراحی پوستر، طراحی جلد کتاب، طراحی بیلبرد، بنر و تمامی آثار گرافیکی، تایپوگرافی یا طراحی حروف مهم ترین بخش آثار گرافیکی می باشد. اما آسیب شناسی در حوزه آموزش خط کوفی بنایی بسیار مهم بوده متأسفانه در دانشگاه ها برخی از مدرسین این رشته به آموزش غلط آن برآمدند. طراحی و اجرای صحیح آن، وابسته به آموزش پایه ای و صحیح آن بوده و چگونگی شروع این هنر و یادگیری اصول اولیه آن به شناخت کافی هنرمند از پیشینه ی خطوط وابسته است. خط کوفی بنایی خطی اصیل و هندسی می باشد که کاملاً ایرانی بوده و با توجه به نظم هندسی که در ساختار آن موجود است آموزش صحیح آن به هنرجو سبب می شود تا کاملاً با قواعد طراحی حروف به صورت کاملاً علمی و اصولی آشنا شود. امروزه در دنیای مدرن با توجه به امکانات موجود متأسفانه آنطور که باید آموزش آن، به درستی صورت نمی گیرد و این ایرادات باعث تخریب طراحی حروف خواهد شد. لازمه ی نوشتار این خط، تمرکز و تمرینات بسیار، و ایرادگیری در طول آموزش می باشد. نیاکان ما در هزار سال پیش در ایران باستان بدون هیچ تجهیزاتی، اشتباه نمی کردند. تمامی آثار بجای مانده از خط کوفی بنایی بدون هیچ اشکالی در قرون گذشته ثبت شده است. متأسفانه در زمانه ی حال در سطح شهر، با تجهیزات، کامپیوتر، نرم افزار ها و... کوفی بنایی اشتباه چاپ و دیده

می شود، این به دلیل آموزش اشتباه این خط می باشد. طراحان گرافیکی که به درستی آموزش دیده باشند در بازار کار بدون هیچ مشکلی به طراحی و اجرای خوب در چهار چوب صحیح خود می پردازد. حتی به ایجاد اشتغال زایی شرکت های دانش بنیان و ایجاد شغل در زمینه هنر می تواند پیشرو باشد. به عنوان مثال با طراحی حروف می توان ایجاد شرکت های گرافیکی کرد یا می توان در صنعت جواهرات تغییرات و تحولاتی ایجاد کرد یا در طراحی های جلد کتاب و جلد آلبوم های موسیقی حرفی نو برای گفتن داشت که همگی منجر به ارتقای دید بصری جامعه شده و هم برای مردم مفید خواهد بود هم برای صنعت گرافیک که در دنیا روز به روز در حال گسترش می باشد.

منابع مأخذ:

- فهیمی فر، ا، و مهرنگار، م، و سینیکی، ص، و طباطبایی بافقی، س. (۱۳۹۲). ویژگی های حروف نگاری فارسی در طراحی اعلان در گرافیک ایران. نگره، ۸(۲۵)، ۸۸-۱۰۳. <https://www.sid.ir/fa/journal/ViewPaper.aspx?id=۲۳۸۱۹۹>
 - محمدپور، آیت الله. ۱۳۸۲. آموزش هنر در مدارس دوره ابتدایی تهران: منادی تربیت
 - گرومن، آدولف. ترجمه شایسته فر، مهناز. ۱۳۸۳. منشا و توسعه ابتدایی کوفی گلدار، نشر موسسه مطالعات هنر اسلامی.
 - عابدینی، رضا. ۱۳۷۸. جهت اطلاع (خبرنامه مشترک انجمن صنفی و شرکت تعاونی طراحان گرافیک ایران)، ۹.
 - علی بیگی، رضوان، چارثی، عبدالرضا. ۱۳۸۸. فصل نامه تحلیلی پژوهشی نگره، شماره ۱۲، پاییز.
 - رهنورد، زهرا. ۱۳۸۲. نوآوری در خوشنویسی در روند مراسلات، تارت و تبلیغات، هنرهای زیبا، شماره ۱۴، تابستان.
 - مهرنگار، منصور. ۱۳۸۹. حروف نگاری (جزوه آموزشی کلاس ارتباط تصویری)، دانشگاه تربیت مدرس
 - بختورتاش، نصرت الله، (۱۳۵۱)، «گردونه خورشید یا گردونه مهر»، بررسی های تاریخی، شماره ۳، سال هفتم، صص ۶۷-۹۹.
 - زمرشیدی، حسین، ۱۳۹، آفرینش های هنر قدسی از انواع خط بنایی، در آثار معماری اسلامی، نشریه مطالعات شهرایرانی اسلامی، دوره ۲، شماره ۸.
 - ماه وان، فاطمه، ۱۳۹۸، صلیب شکسته نماد آئین مهر، نشر پاژ، شماره ۳۴، صص: ۱۶۶-۱۷۷.
 - آدامووا، ادل و گیوزالیان، لئون، (۱۳۸۶)، نگاره های شاهنامه، مترجم: زهره فیضی، چ دوم، تهران: وزارت فرهنگ و ارشاد اسلامی و فرهنگستان هنر.
 - یاحقی، محمدجعفر، (۱۳۸۶)، فرهنگ اساطیر و داستان وارها در ادبیات فارسی، تهران: فرهنگ معاصر.
 - صدقی، حسین، ۱۳۹۸، آموزش خط معقلی بنایی و نوآوری ها، نشر کتاب سرای میردشتی.
 - شیمیل، آنه ماری. ۱۳۶۸. خوشنویسی و فرهنگ اسلامی، ترجمه اسدالله آزادی، آستان قدس رضوی.
 - فضائلی، حبیب الله. ۱۳۶۲. اطلس خط، اصفهان.
 - زمانی، ناصر، موسی. ۱۳۸۱. پیدایش خط کوفی، چاپ اول، ناشر مؤلف.
 - ایمانی، علی. ۱۳۸۴. سیر خط کوفی در ایران، چاپ اول، تهران
- Brewer (۲۰۰۱): Dictionary of Phrase and Fable, Revised by Adrian Room, Millennium Edition, London: Cassell and Co.

Examining Kufi-Banai line in Iranian universities with a formalistic approach

Abstract

Letter design in Iran and other countries of the world is one of the important branches in the field of visual communication. In fact, the formation of visual form in the form of message transmission is significant in this field. Today, in the design of letters and image logo design, the correct formability is not observed on the part of the designers, which is rooted in the learning of students in universities or educational centers. The visual recognition of the features of the Kufi script can greatly help in the design of basic letters, but due to the lack of study and knowledge of respected teachers, today this writing style is being taught as an incorrect form in the society. In the upcoming article, the critique and pathology of such an attitude has been examined to help this situation. In this research, an attempt has been made to analyze the Kufi script and its types, especially the structural Kufi script which is the main focus of this research. The results of this research showed that the correct teaching of Kufi calligraphy due to its geometrical proportions in today's world can help the design of letters in the field of graphics, and due to the variety of applications of calligraphy and its formalistic capacity, it can help to maintain the basic principles in the design of works. Graphics help. Every designer should note that knowing the visual features of Persian letters and understanding its capabilities in the art of calligraphy and using it as basic principles is a must for every graphic designer.

Key words: Kufic calligraphy, letter design, graphics, formalist

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی